

1890'LI YILLARDA ERMENİ KOMİTECİLERİN BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN İŞGALİ ALTINDAKİ MISIR'DAN LOJİSTİK DESTEK ALMA ÇABALARI

Süleyman Kızıltoprak*

19. yüzyılda, Ermeni sorununun ortaya çıkması, Osmanlı Devleti'nin iç hukukunda yapılan yenileşme hareketleri sırasında özellikle Tanzimat ve Islahat fermanları dönemlerindeki bazı düzenlemelerle başlamıştır¹. Bu bağlamda, 1858 yılında uygulamaya konulan yeni mülki düzende eyalet meclislerinde temsil imkanı bulan Ermeni piskoposları, buldukları yerel yönetimlerde bir güç olarak belirdiler. Ermenilere geniş hukuki, siyasi ve sosyal yetkiler veren "1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi" bu toplum içinde bilinçlenmeyi artırmış ve Bâbüali ile ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır². 1878 Berlin Antlaşmasıyla, Ermeni sorunu uluslararası bir sorun niteliği kazanmış ve bundan sonra büyük devletlerin Bâbüali'ye baskıları hızlı bir şekilde artmıştır. Bu baskıların artmasında Ermenilerin rolü büyüktü. Avrupa'daki Hristiyan duyarlılığını ve kamuoyunu etkilemek için her türlü faktörü kullanmaya başladılar. Osmanlı Devleti'ni kendi isteklerini yerine getirmek amacıyla suikast, gösteri, katliam, kumpas, baskın ve genel isyan metodlarını kullanmaya giriştiler³. Bunun için öncelikle propaganda eylemlerine ve silahlanmaya başladılar. Böylece Ermeni kamuoyunu isyana hazırlıyorlardı. Bu bağlamda, yurt içinde ve dışında ihtilalci Ermeni partileri ve cemiyetleri kurmaya başladılar. 1886 yılında kurulan Hinçak Cemiyeti ve 1890 yılında kurulan Taşnak Cemiyeti, bunlar arasında en yaygın

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bu dönemlerden önce, Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler bir takım kalkışma hareketlerine girişmişlerdir. Bu konuda, özet bilgiler için bkz., Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, sayı 38, s. 633-635.

² Nizamname hakkında daha fazla bilgi için bkz., Salim Çöçce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", *Ermeni Araştırmaları*, Kış, 2003, Cilt 2, Sayı 8, s.61; Y.G.Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul, 1953, s. 254; S.J.-E.K.Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II.* (ter. M.Harmancı), İstanbul, 1983, s.164.

³ Bayram Kodaman, "Türk Ermeni İhtilafının Başlangıcı (1878-1897)", *Ermeni Mocerastı Tarihi ve Siyası Bir Değerlendirme*, Isparta; Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 47.

faaliyet gösterenlerdir. Her iki örgüt programlarında bazı ortak hedeflere sahipti. Bunlar şu şekilde sayılabilir⁴:

1. Osmanlı topraklarına girerek, devlet memurları ile Ermenilere karşı fark gözetmeksizin saldırı yapmak.
2. Tedhiş, suikast ve katliamlar yapacak çeteler oluşturmak.
3. Yapılacak eylemler neticesinde büyük devletlerin müdahalesini sağlamak ve böylece Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak.

Bu ilkeler üzerinde hareket etmeyi hedefleyen adigeçen cemiyetler, kurulur kurulmaz Osmanlı toprakları içinde ve Avrupa'da hızlı bir şekilde örgütlendiler ve isyan planlarını uygulamaya giriştiler. Hınçak komitesinin yönlendirmesiyle yapılan 15 Temmuz 1890 tarihinde İstanbul Kumkapı nümayişi, başlangıç olmak bakımından önemli idi. Hatta bu gösteri bundan sonra girişilen gösteri ve isyan hareketlerinin en büyüğü idi. Bundan sonra Hınçak komitesi Ağustos 1894 Birinci Sasun isyanı, 15 Temmuz 1895 Bâbüâli gösterisi ve Zeytun isyanı (Eylül 1895-Ocak 1896)nı planlamış ve bu eylemlerde aktif olarak rol almıştır. Taşnak cemiyeti ise, en büyüğü 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası olmak üzere, 1904 İkinci Sasun isyanı ve 21 Temmuz 1905 Yıldız suikastı gibi pek çok terör eylemi gerçekleştirmiştir⁵.

Ermeni komitecileri yaptıkları eylemlerle Avrupa basınının dikkatini çekmek ve ıslahat konusunda büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmalarını istiyorlardı. Nitekim, 1890 Erzurum ve Kumkapı olaylarını çıkaran Ermeni komiteciler işledikleri suçların cezasını çekmekten başta Britanya İmparatorluğu olmak üzere Avrupalı devletlerin baskısıyla kurtuldular⁶. Bundan sonra, padişah II. Abdülhamit 1891 yılında Ermeniler için genel bir af ilan etmek zorunda kaldı. 1892 yılında İngiltere'de Gladstone'nun tekrar başbakan

⁴ Daha fazla bilgi için bkz., Halil Kemal Türközü-E.İlter, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, (Ankara:1983), s. 15; Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ankara:2000), s. 58-59.

⁵ Ahmet Halaçoğlu, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Ermeni İsyanları-1895 Trabzon Olayları Örneği", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Editörler: İdris Bal-Mustafa Cufalı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s. 267.

⁶ İngilizler 1890 Kumkapı nümayişinden sonra, olayların çıkmasına neden olan Ermenilerin mazur görülmesi için yoğun bir kampanya başlatmışlardır. Bu yüzden İngiliz kamuoyu daha çok bir Ermeni kızına tecavüz etmekle suçladıkları Musa Bey olayını ön plana çıkarmıştır. Bu konu hakkında Londra Sefiri Rüstem Bey'in İngiliz politik baskısını özetleyen bir raporu vardır bkz., Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra kısaca, BOA), *Yıldız Esas Evrakı* (kısaca, YEE), 8/23, iç. no. 1. Cevdet Paşa da bu olaydaki İngiliz baskısından rahatsızdır bkz., Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40 *Tetimme*, (yayımlayan Cavid Baysun) Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 274. Ayrıca Musa Bey olayını inceleyen bağımsız bir çalışma vardır bkz., Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2004.

olması Ermenilerin Avrupa'dan beklentilerini ve Ermeni komite üyelerinin terör eylemleri konusundaki cesaretlerini artırdı.

1892 yılının sonlarında Van valisine karşı bir suikaste girişen Ermeniler, 1893 yılında Amasya, Merzifon, Ankara, Çorum, Tokat, Yozgat ve Diyarbakır kentlerinde padişah aleyhine afişler astılar, gösteri ve isyan eylemlerinde bulundular. 1894 yılında Patrik Aşıkyan ve onun arkadaşı olduğunu iddia ettikleri banker Simon Maksud Bey'e karşı ayrı ayrı suikastler düzenlediler fakat başarılı olamadılar. Suçlu olduğu tespit edilen saldırganlar ve olayda yer alan diğer komiteciler yakalandı⁷. Yine aynı yıl içinde Tokat'ta bir posta arabasını soydular ve bir posta görevlisini öldürdüler. Ayrıca, Sasun'da bir isyan hareketi başlatarak çok sayıda insanın ölmesine yol açtılar. Olaylar sırasında ölen Ermeniler için Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhine yeni bir kampanya başlatıldı. Olayları incelemek üzere kurulan uluslararası Tahkikat Komisyonu yayınladığı raporda Ermenilerin masum olmadığı belirtti. Buna rağmen isyancılar Avrupa kamuoyunu kendi arkalarına almayı başardılar ve Britanya, Fransa ve Rusya'nın desteğiyle ıslahat konusunda Bâbüâli'ye baskılarını artırdılar⁸.

Fakat bu baskılar Ermenilerin beklediği gibi büyük güçlerin fiili bir müdahalesine yol açmadı. Bu yüzden istedikleri hedefe ulaşma noktasında yeni kışkırtma hareketleri başlattılar ve kanlı eylemlere giriştiler. Özellikle Hınçak üyelerinin planlı ve organizeli kışkırtıcı eylemleri Anadolu'nun bir çok yerine yayıldı⁹. Bu olaylarda Ermeni komitecilerinin hedefi sadece Türkler değildi. Kendileri ile birlikte hareket etmeyen Ermenilere karşı da suikastlar düzenlediler, cinayetler işlediler ve kundaklama eylemleri yaptılar¹⁰. Ermeniler 1895 yılında Sivas-Divriği, Trabzon, Elazığ-Eğir, Kayseri-Develi, İzmit-Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbakır-merkez, Diyarbakır-Siverek, Malatya, Elazığ-merkez, Elazığ-Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, Maraş, Muş, Kayseri ve Yozgat'ta toplam 24 farklı isyan hareketi çıkarttılar¹¹. Bunların dışında Temmuz 1895 tarihinde başlayıp 28 Ocak 1896 tarihine kadar önlenemeyen çok geniş çaplı Zeytun

⁷ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s. 469-470.

⁸ BOA, *Bâbüâli Evrak Odası Mümtaze Kalem-i Misr* (kısaca, *A. MTZ (05)*), 5-A/135, iç. no. 47.

⁹ Ermenilerin tahrik eylemlerinden maksatları hakkında Kâmil Paşa detaylı bilgiler vermektedir. Bkz. BOA, *Kâmil Paşa Evrakına Ek*, 86-4/342 (özellikle bu belgede bkz., s. 11 ve 49).

¹⁰ Esat Uras, a.g.e., s. 478-487.

¹¹ Bu isyan hareketlerinin başlangıç tarihleri hakkında bkz., Ahmet Halaçoğlu, a.g.m., s. 268-269.

isyanı vardır¹². Bu isyan hareketlerinde Doğu Anadolu hedef alınmıştır. Bundan da amaçları, baskı, tehdit, tedhiş, suikast ve katliam eylemleri ile Doğu Anadolu'da yaşayan müslüman halkı yıldırma ve başka yerlere göçe zorlamaktır. Onların yerine, Osmanlı toprakları içinde dağınık bir şekilde yaşayan ve Kafkaslar'da Rusya'nın kontrolünde bulunan Ermenileri getirmek istiyorlardı. Böylece bölgedeki nüfus dengesini olabildiğince kendi lehlerine çevirmeyi amaçlıyorlardı. Fakat bölgedeki halkın bu projeye karşı gelmesi ve Hamidiye alayları vasıtasıyla duyarlı bir direniş göstermesi sonucunda elle tutulur bir netice alamadılar.

Yukarıda özetlenen 1890-1895 yılları arasında Ermeniler tarafından yapılan eylem ve isyan hareketleri, şüphesiz ki dış ülkelerden destek alınarak yapıyordu. 1882 yılından itibaren Britanya İmparatorluğu'nun işgali altında bulunan Mısır da Ermeni terör eylemlerini planlayan cemiyetler için coğrafi ve siyasal avantajlar sağlıyordu. Özellikle İskenderiye'de örgütlenen Hınçaklar, Osmanlı Devleti sınırları içinde yapılacak eylemlerin planlarını hazırlama, maddi yardım toplama, silah temin etme, eylemde kullanılacak silah ve kişileri gizlice Anadolu'ya sevketme gibi faaliyetleri için bu liman kentini bir üs olarak kullanıyorlardı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın zamanından itibaren başta İskenderiye olmak üzere Mısır'a yerleşen ve sayıları otuz bin civarında olan bir Ermeni cemaatinin varlığı da onlara cesaret veriyordu. Burada banker, zanaatkar, tüccar, doktor, tercüman, katip, mühendis, mimar gibi prestijli meslek sahibi olarak bulunan Ermenilerin sosyal ve siyasal konumu bir başka avantaj kaynağı idi.¹³ Bu bakımdan, adigeçen Ermeni terör eylemlerine katılan ve takibata uğrayan yandaşlarının kaçması için lojistik destek sağlamaya olanak veren Mısır'ın seçilmesi sürpriz değildi. Konu ile ilgili bugüne kadar yapılan yayınlarda Ermeni örgütlerinin Avrupa'daki uzantılarının önemi sıkça vurgulanmış olmakla birlikte Mısır ve özellikle de İskenderiye'nin aynı faaliyetler açısından önemi literatürde yeterince işlenmemiştir. Bu duruma binaen bu makalede, çoğunlukla Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanılarak 1890

¹² Bu isyan hakkında daha fazla bilgi için bkz., Esat Uras, a.g.e., s. 491-499.

¹³ Mısır'daki Ermeni cemaatinin Mehmet Ali Paşa'dan itibaren geçirdiği tarihi serüvenin kısa bir özeti hakkında bkz., Süleyman Kızıltoprak, "Kriz Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler: Nubar Paşa Örneği", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (editörler: İdris Bal, Mustafa Cufalı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s. 174-175.

yılında başlayıp 1895 yılına kadar süren Ermeni eylemlerinde komitecilerin Mısır'daki faaliyetleri üzerinde durulacaktır¹⁴.

A Terör Eylemlemcilerinin Mısır'da Toplanıp Gizlice Anadolu'ya Girmeleri

Osmanlı Devleti içinde ve özellikle Doğu Anadolu'da zararlı faaliyetler içinde bulunmak amacıyla olan Ermeniler Mısır'da toplanarak çeşitli eylem planlarını hayata geçirmek için hazırlık yapıyorlardı. Ayrıca, Avrupa'da faaliyet içinde olan komiteciler Balkanlar üzerinden doğrudan İstanbul'a ve oradan da Anadolu'ya giremiyorlardı. İngiliz işgali altında bulunan Mısır'da rahat hareket etme avantajlarını kullanıyorlardı. Özellikle de İskenderiye'de toplanıyorlar ve oradan eylemde bulunmak için dağılıyorlardı. Avrupa ya da Amerika'ya kaçmak isteyenler de ilk durak olarak orayı seçiyorlardı¹⁵.

Andolu'da eylemlere katılacak komiteciler, İskenderiye'de tren yolunu kullanarak Süveyş veya Port Said'e gidiyorlardı. Oradan da vapura binerek Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni geçerek İran'a ulaşıyorlardı. İran'dan ise Doğu Anadolu'ya özellikle Van vilayetine gitmek için hareket ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin aldığı güvenlik tedbirleri dolayısıyla, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinden Anadolu'ya geçmeye cesaret edemeyen Ermeni teröristler bu uzun yolu tercih ediyorlardı. Bu yolun ermeni çetecilere sağladığı bir başka avantaj ise, İran'da yaşayan Ermeni gençlerini de kendi örgütlerine dahil ederek eylemlerine insan kaynağı sağlamaktı¹⁶. İngiliz ve Yunan vapurlarıyla, gemici, dilenci ve müslüman kadın kılığında İstanbul'a kaçak olarak gelmeye çalışanlar hakkında da takibat yapılmaktaydı. Ancak bu yolu tercih edenler alınan önlemlerden dolayı çok tehlikeli bir uğraş veriyorlardı¹⁷.

Bu şekilde eylem amaçlı oluşturulan Ermeni terör çeteleri 35-100 kişilik gruplar oluşturup gemilerle Mısır'dan hareket ediyorlardı. Bu gemilerle

¹⁴ Bu makalede üzerinde durulan belgeler, daha çok BOA, (A. MTZ (05), Kataloğundaki Mısır'daki Ermenilere ilişkin toplanan dokümanların yer aldığı dosyalarda yer alan ve yaklaşık olarak 200 belge içinden seçilenlerdir. Buradaki bilgiler yeri geldikçe diğer kaynaklardakilerle karşılaştırılacaktır. Ayrıca belgelerin aslında yer almayan miladi tarih de gerekli görülen yerlerde dipnotlar içerisinde verilerek okuyucuya kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır.

¹⁵ Mohammed Rifaat Al-Emam, *Al-Arman Fi Mısır Al-Karn Al-Tâsi*: 'Aşar, Kahire, 1995, s. 57.

¹⁶ BOA, A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 1. (Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 21 Rebiulevvel 308 / 23 Teşrin-i evvel 306 tarihli yazısı/ 4 Kasım 1890).

¹⁷ BOA, A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 30 ve 48. 51. Ayrıca bkz., Ek 5, BOA, A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 51.

Anadolu'ya silah da taşıyorlardı. Avrupa'dan parası ödenerek sipariş edilen 3-5 bin tüfek hakkında Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın müteaddit defalar uyarısı vuku bulmuştur¹⁸.

Bu terör çetelerinin her ne kadar Akdeniz sahillerinden Anadolu'ya geçtikleri hakkında kesin bir istihbarat olmasa da, İskenderun Körfezi'ndeki Yumurta Limanı gibi memur olmayan ya da yetersiz sayıda memurların olduğu geçiş noktalarındaki yetkililer uyarılarak kaçaklara karşı dikkatli olmaları emredildi¹⁹.

Öte yandan, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İskenderiye'de kendine istihbarat sağlayan elemanlara sahipti. Ancak bununla yetinmeyip kendisine yardımcı olmak üzere Ermenice ve Rumca bilen başarılı bir polis memurunun gönderilmesini istedi. Ayrıca, bu memurun birkaç ay müddetle İskenderiye'de çalışmasına katkıda bulunmak için maddi kaynak da istedi²⁰. Ermenilerin İskenderiye'deki faaliyetlerini izlemek üzere, Mart 1896 tarihinde, aylık 20 lira maaşla Gazi Ahmet Paşa'nın maiyetine, Kâmil Efendi isimli polis memurunun gönderilmesi kararlaştırıldı²¹.

Zabtiye nezareti İstanbul'dan Mısır'a kaçan Ermenileri takip etmek için iki memurunu daha gizlice İskenderiye'ye gönderdi²². Çünkü Mısır'daki Ermeni komitesinin yeniden asayiş bozmak suretiyle Avrupa'yı müdahaleye mecbur etmek için Adana Vilayeti dahilinde ve Kilikya adını verdikleri yerlerde 1896 bahar aylarında bir isyan çıkarmaya hazırlandıkları konusunda alınan istihbarat üzerine Adana Vilâyetine gerekli uyarılar yapıldı²³. Bu bilgiler İskenderiye'de Osmanlı Devleti adına istihbarat toplayan gizli polis memurları tarafından sadarete düzenli olarak rapor ediliyordu.

1896 baharına Zeytun ve çevresinde yeni bir isyan hazırlığına girişen İskenderiye komitesi, Londra'daki Ermeni cemiyeti ile ortak hareket ediyordu. Buna göre, Anadolu vilayetlerinden bazılarında uygulamaya konulacak ıslahatın daha geniş bir şekilde ele alınmasını sağlamak için Avrupa ve Rusya kamuoyunun desteğini sağlamak amaçındaydılar.

¹⁸ BOA, A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 2.

¹⁹ BOA, A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 2.

²⁰ BOA, A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 13. (Selh-i Şaban 313 / 1 Şubat 311/ 13 Şubat 1896)

²¹ BOA, Yıldız Sadaret Resmî Maruzatı (kısaca, Y. A. Res.), 78/32 (27 Şevval 313 /30 Mart 312/ 11 Nisan 1896).

²² BOA, A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 2. (2 Receb 313 ve fi 7 Kânûn-ı evvel 311/19 Aralık 1895).

²³ BOA, A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 16. (26 Şubat 1311/9 Mart 1896).

B. Ermeni Gazete ve Mecmularının Mısır'daki Propagandaları

Hınçak cemiyeti tarafından Avrupa'da çeşitli ülkelerde basılan kitap, gazete, mecmua ve diğer propaganda malzemeleri Mısır'daki Ermenilere kolayca gönderilebiliyordu. Bu yayınlar vasıtasıyla Mısır'da ajitasyona dayalı propaganda yapıyorlardı. Öte yandan, adigeçen yayınların büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti içinde dağıtımını yasaktı. Ancak, Ermeni komiteciler kurdukları iletişim ağı vasıtasıyla, bu yayınlardan bazılarını İstanbul'a kadar gizlice ulaştırabiliyorlardı. Hatta bu yayınların zamanında ulaşması konusunda yazılan mektuplardan biri hariciye nezaretinin eline geçti²⁴.

Bu durum karşısında, Osmanlı tarafında bir takım tedbirlerin alınması kaçınılmazdı. Nitekim, sorun Bâbıâli'de etraflıca masaya yatırıldı. Bunun sonucunda, doğrudan Britanya İmparatorluğu'na müracat etmekten ziyade, orada Osmanlı Devleti ile hukuki ilişkileri olan makamların insiyatif alması yönündeki karar benimsendi²⁵. Bu bağlamda, öncelikle Mısır'da Ermeni terör hareketlerini destekleyen ve Osmanlı Devleti aleyhine yayınlar yapan Ermeni gazetelerine karşı Hıdiviyet kanalıyla önlem alınması için teşebbüse geçildi²⁶. Ayrıca, Mısır Ermeni Merhasası'nın da Osmanlı Devleti'ne sadık olduğuna dair yaygın bir kanaat vardı. Onun da Babıali politikalarına yardımcı olması için bazı girişimler başlatıldı²⁷.

C. Maddi Yardım Toplama Faaliyetleri

Mısır'da toplanan Ermeniler, buradaki soydaşları tarafından himaye edilmekteydi. İstanbul'dan ve Anadolu'dan kaçarak Mısır'a gelenlere, yetenek ve tahsil durumlarına göre iş temin ediliyordu. Osmanlı Bankası'nın Kahire ve İskenderiye şubelerinde memur olarak çalışmaya başlayan Ermeni göçmenler olduğu gibi, demiryolu şirketinde çalışanlar da vardı. Bunlar, Nubar Paşa,

²⁴ Bu konuda Ek 1'de verilen Ermenice mektubun tercümesini ihtiva eden belge oldukça açıklayıcıdır. Belgenin aslı için bkz., BOA, A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 54.

²⁵ İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal etti. Ancak, en kısa zamanda askerlerini Mısır'dan çıkaracağına dair söz vererek Osmanlı Devleti'nin hukuki egemenliğini 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar tanıdı. Daha fazla bilgi için bkz., Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diploması Mücadelesi: 1882-1887*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

²⁶ Bu konudaki bir belgenin aslı için bkz., Ek 2; BOA, A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 56.

²⁷ BOA, A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 7. (4 Şaban 1309 / 20 Şubat 1307 / 4 Mart 1892).

Dikran Paşa ve Artin Paşa gibi Mısır idaresinde yüksek makamlarda görev yapan Ermenilerin himayesindeydiler²⁸.

Göçmen Ermenilerle bu şekilde bir dayanışma içerisinde bulunan Mısır Ermeni Cemaati Hınçak komitecilerinin etkisiyle örgütsel faaliyetler için maddi yardım toplama işine de girişti. Bu tür faaliyetleri takip eden Bâbîâli, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan durum hakkında rapor isteyerek, toplanan paraların ne kadar olduğu ve amaçla kullanılacağını öğrenmeye çalıştı. Paşa, yaptığı araştırmadan sonra, göze çarpmak bir şekilde açıktan para toplama gibi bir yardım faaliyeti olmadığını ancak, Mısır'daki Ermenilerin gizlice sürdürdükleri diğer faaliyetlerin halen devam ettiğini bildirdi²⁹. Ermeni göçmenlerin iş, konut ve diğer sorunları oradaki soydaşlarına zaten ekonomik bir yük getiriyordu. Toplanan maddi yardımlar daha çok onlar için harcanıyordu. Kısacası, Mısır'daki Ermeniler tarafından İstanbul ve Anadolu'ya gönderilen maddi yardımların miktarı, çok büyük değildi.

İskenderiye'de "Ermeni Gönüllü Askeri" ismiyle gizli bir cemiyet kuran Ermenilerden bazıları Osmanlı tabiiyetine mensup kişilerdi. Bunlardan, Papazyan, Azerbaycanlı Kunduracı Bağya Kibrityan, Kayserili Ovakim ve Aşçı Agob bu cemiyetin tespit edilen üyeleri arasında idi³⁰.

Hınçak Komitesi üyelerinin de Mısır ve İskenderiye ve Port Said'de serbestçe hareket ettikleri ortaya çıktı. İskenderiye'de Trabzonlu tüccar Arnavud Reyaye ile Ovakim'in de İskenderiye'ye giden Hınçak liderleri ile görüşmekte olduğu ve Kırkor Karabet Açıkbaşıyan burada yardım toplayarak ile Atina'daki Ermeni cemiyetine gönderdiği belirlendi. Papazyan da Zeytun Ermenileri için yardım topluyordu³¹. Zabtiye nezareti bu konuda yapılan ihbarları dikkatlice oluşturup para transferine engel olmaya çalışıyordu³².

Sonuç olarak, Ermeni komitecileri için Mısır'ın önemi, para toplama merkezi olmaktan ziyade para ve insan transferine uygun olmasıdır. Bu hat şu şekilde işlemekteydi. Avrupa-Mısır-İstanbul/Mersin hattı veya Avrupa-Mısır-Kudüs-İstanbul/Anadolu.

²⁸ Mohammed Rifaat Al-Emam, a.g.e., s. 58. Mısır'da yüksek sınıfa mensup Ermeniler için bkz., E. Baring, (Earl of Cromer), *Modern Egypt*, Londra; McMillan and Co. Ltd., 1908, II/219-227.

²⁹ BOA, A. MTZ. (05), 3C/68, iç no. 11. (12 Safer 1310 / 22 Ağustos 308/ 3 Eylül 1892).

³⁰ BOA, A. MTZ. (05), 3C/68, iç no. 20.

³¹ Aynı yer.

³² BOA, A. MTZ. (05), 5-A/150, iç no. 37 (7 Muharrem 1315/27 Mayıs 1313/ 8 Haziran 1897 Tarihinde Zabtiye Nezaretinden Sadarete).

D. Terör Eylemcilerinin Mısır'a Kaçmaları

Osmanlı Devleti içinde isyan hareketlerine karışan ya da planlayanlardan bazıları kolluk kuvvetlerinin takibinden kurtulmak için, yurt dışına kaçmaya kalkışıyorlardı. Bunların çoğu Amerika ve Avrupa ülkelerine gitmeye çalışıyorlardı. Sayıları üç yüz kadar olan Zeytun Ermenileri'ni Mersin ve İskenderun iskelelerinden her posta üçer beşer alup İskenderiye'ye götürüyorlardı. Örneğin, 1892 yılının son günlerinde İskenderiye'den hareket eden Nemçe vapuru kaptanına Mısır'da bulunan Ermeni Cemiyetinin, gizli bir şekilde Ermeni kaçakları taşımaları için beş yüz lira verdiği haber alındı. İskenderiye'ye ulaşan kaçak durumdaki Ermeniler orada ikamet eden yandaşları Ohannes Acemyan isimli şahıs tarafından karşılanarak ağırlanıyordu³³.

Bazı Ermeniler de İskenderun Limanı'na yanaşan yabancı gemiler vasıtasıyla yasal olmayan bir şekilde yurt dışına gidiyorlardı. Bu durum Osmanlı devlet adamlarınca dikkatle takip ediliyordu. Bunun sonucunda ilgili gemilerin ait oldukları ülkelere nota vermeye kadar uzanan diplomatik girişimler yapıyordu³⁴. Bazıları da yasal yollara başvurarak göç ediyorlardı. Nitekim, bir takım Ermenilerin Kudüs-i Şerif'i ziyaret vesilesiyle oraya tezkire alarak ve Yafa'ya gittikleri oradan da *Hidiviyyet-i Misriyye* vapuruyla İskenderiye'ye gittikleri de bilinmekteydi. Yine aynı şekilde doğrudan Osmanlı topraklarına giremeyen Mısır Ermeni cemiyetine üye komiteci ve papazlar Kudüs'e giderek İstanbul'dan veya Anadolu'dan oraya gelen diğer üyelerle buluşup iletişim kuruyorlardı. Bu bakımdan Kudüs Anadolu ile Mısır arasında bir bulaşma noktası olarak kullanılıyordu³⁵.

1895 yılında İstanbul'daki Kumkapı Ermeni olaylarından sonra, Bâbîâli yeni olayları önlemek için bir takım tedbirler aldı. Soruşturmalardan kurtulmak ve tutuklanmamak için olaylara karışan çok sayıda Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşı yurt dışına göç etti. Bir tür kaçış olan bu göçlerdeki ilk ve önemli duraklardan birisi Mısır'dı. Kısa sürede Mısır'a yasal ve yasal olmayan yollardan ulaşan Ermenileri sayısı 2000-2300 rakamına ulaştı. Yukarıda belirtildiği gibi bunların Mısır'daki faaliyetleri Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından dikkatlice izleniyordu³⁶.

³³ BOA, A. MTZ. (05), 3C/68, iç no. 22. (28 Ca 310 / 6 Kânun-ı evvel 308/18 Aralık 1892).

³⁴ BOA, HR. SYS. 2793/7.

³⁵ BOA, A. MTZ. (05), 3C/68, iç no. 20.

³⁶ Göçmenler hakkında kesin rakamların elde edilememesi doğaldır. Çünkü bu göçmenler arasında eylemlerdeki rolleri sebebiyle, çok sayıda kaçak hükmünde olanlar vardı. Onların bu durumundan dolayı

Suçlu oldukları tespit edilen fakat Mısır'a kaçan bazı sanık Ermeni eylemciler hakkında tutuklama talebinde bulunan Mısır Yüksek Komiseri Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlerin Mısır'daki en üst düzey yetkilisi olan Lord Cromer'e baskı yapıyordu. Fakat, Cromer bu konudaki şikayetleri ya görmezden gelerek geçiştiriyor ya da olumsuz cevap veriyordu³⁷.

Büyük devletler Ermeni terör eylemlerinden sonra, Bâbüali'ye baskı yaparak eylemlere karışanların tekrar Osmanlı topraklarına girmelerine imkan tanıyan genel af çıkarılmasını sağladılar. Bu af sayesinde suçluluğu kesin olarak tespit edilip idam cezasına karar verilenler de serbest kalıyordu³⁸. 1892 ve 1896 yılında çıkarılan genel afkar Kahire'deki Ermeni kilisesinde papazlar tarafından duyurulmaktaydı. Özellikle pazar vaazlarında papazlar bu af ilanlarını yapıyorlardı³⁹. Bunun neticesinde geri dönenler oluyordu.

Öte yandan, çeşitli amaçlar doğrultusunda, Ermenilerin bilgi alış-verişi için bazı Rum ileri gelenlerini ve tüccarları kullanmaları da söz konusuydu. Mersin'den kaçan Ermenilere yardım edenlerden bazıları Mısır'da olduğu için onlar hakkında Gazi Ahmer Muhtar Paşa'nın bilgisine başvuruldu⁴⁰. Nitekim, Zeytun'da Ermeni oluşumuna silah ve maddi yardım temin etmek için İskenderiye'de bulunan bir Ermeni cemiyeti 1896 yılında yeniden faaliyete girişti. Bu cemiyete katılmak maksadıyla, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden gelip İzmir'de toplanan bazı kişilerin İskenderiye'ye gittikleri haber alındı. Bunlar aynı zamanda cemiyet adına bastırdıkları yardım biletlerini İzmir'de satarak yanlarında maddi bir birikimle Mısır'a gitmişlerdi⁴¹.

istatistik rakamlar yaklaşık olarak değerlendirilmelidir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın verdiği 2000 rakamının doğruya yakın bir rakam olduğu başka kaynaklar tarafından da desteklenmektedir. Örneğin bu tarihteki göçmenlerin sayısı, Nazaret Aghazarm'ın anılarında da 2000 olarak geçmektedir. Karşılaştırmak için bkz; Nazaret Aghazarm'ın *Noter Yegiptosi Hat Gaghouti Vera (Notes on the Armenian Community in Egypt)*, Kahire, 1911) isimli eserinden nakleden Armin Albert Kredian, *The Armenian Community in Egypt During World War I*, Basılmamış master tezi; The American University in Cairo, School of Humanities and Social Sciences, Kahire, 1997, s. 22-23; Mısır'da yayımlanan *Al-Ahram* gazetesinin 6 Kasım 1896 tarihli nüshasında bu rakam 2300 olarak belirtilmektedir. *Al-Ahram* gazetesinden naklen bkz., Mohammed Rifaat Al-Emam, *Al-Ahram Fi Misr 1896-1961*, Kahire, 2003, s. 121; Muhtar Paşa'nın verdiği rakam için bkz., BOA, *A. MTZ*, (05), 5-A/150, iç no. 27.

³⁷ Bu konuda örnek olacak bir belgenin transkripsiyonu Ek 3'te verilmiştir. Belgenin aslı için bkz., BOA, *A. MTZ*, (05), 3C/68, iç no. 45.

³⁸ BOA, Y. PRK. TKM., 29/79, iç: 3 (7 Safer 1311 / 20 Ağustos 1893).

³⁹ Bu konuya örnek bir belgenin transkripsiyonu Ek 4'te verilmiştir. Belgenin aslı için bkz., BOA, *A. MTZ*, (05), 5-A/150, iç no. 46.

⁴⁰ BOA, *A. MTZ*, (05), 3C/68, iç no. 20. (24 Cumâdelülâ 1310/1 Kânûn-ı evvel 308 /13 Aralık 1892).

⁴¹ BOA, *A. MTZ*, (05), 5-A/150, iç no. 7. (29 Receb 1313/2 Kânûn-ı sâni 311/14 Ocak 1896).

E. Mısır Üzerinden Anadolu'ya Silah Sevki

Üç yüz tüfekten ibaret olan bir mühimmatın Atina'daki Ermeni komitecileri tarafından Zeytun'a gönderildiği hakkında bir takım bilgiler Bâbüali'ye ulaştı. Bu istihbaratın kaynağı ise Atina'daki Hıncak Komitesi'nin en önemli üyelerinden biri olan ve bir müddet Mısır'da kaçak olarak bulunan Arapkirli Kırkor Karabet Açıkbaşyan idi. Bu şahıs Mısır'da Misak Mardirosyan takma ismini kullanıyordu. Onunla birlikte hareket eden Rusyalı Kigork ve Setrak isimli komitecilerin Mısır'daki faaliyetleri Osmanlı gizli polislerince takibat altına alınarak bu bilgi ele geçirildi. Bunun üzerine, sadaret Zeytun ve civarındaki bölgelerdeki kontrollerin dikkatlice yapılmasını emretti⁴².

Süveyş Kanalı'ndan geçen gemiler vasıtasıyla Amerika'ya gitmek üzere İskenderiye'de toplanan komite üyesi Ermeniler, Mısır Ermeni papazlarından Muşlu Mampere'nin maddi ve manevi himayesi altındaydılar. Bu papaz başkanlığında toplanan Ermeni komiteciler Ermenistan adını verdikleri yerleri Osmanlı Devleti'nin hükümlerinden koparmak için her türlü fedakarlığı yapmaktan geri durmayacaklarına dair *İncil* üzerine yemin ediyorlardı. Bu bilgiler düzenli olarak Bâbüali'ye ulaşıyordu⁴³.

Mersin'deki iskele memurlarının kaçak Ermeniler hakkında görevlerini suistimal ettikleri tespit edildi. Bunun üzerine iskelelerdeki polis memurları değiştirilip yerlerine en mutemet ve muktedirleri görevlendirildi. Bundan sonra bu gibi suistimallerin çok şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı da kendilerine bildirildi.

Bazı kaçak Ermeniler'in Mısır'da toplanmaları ve burasının fiilen işgal altında olması Osmanlı Devleti'nin önlem almasını zorlaştırıyordu. Bu konuda Hidiv vasıtasıyla bazı tedbirleri devreye sokmaya çalışan Bâbüali tam anlamıyla başarılı olamadı.

F. Jön Türkler'in Mısır'daki Ermenilerle İşbirliği Çabaları

Öte yandan, 1890'lı yılların sonlarında, Mısır'da etkin olmaya başlayan Jön Türkler, bazı Ermenilerle birleşerek "Şafak Cemiyeti" adında bir örgüt kurdular. Bu örgüt vasıtasıyla Osmanlı Devleti aleyhine zararlı faaliyetler

⁴² BOA, *A. MTZ*, (05), 3C/68, iç no. 20.

⁴³ BOA, *A. MTZ*, (05), 3C/68, iç no. 20.

gösterdikleri hakkında ciddi haberler yayılıyordu. Bu durumu padişaha rapor ederek gerekli önlemlerin alınmasını isteyen Gazi Ahmet Muhtar Paşa bir takım önerilerde de bulundu. Ona göre, İngilizler nezdinde girişimler yapılması ve onlar vasıtasıyla bu sorunun çözülmesi gerekliydi⁴⁴. Çünkü, Mısır fiilen İngilizlerin işgali altındaydı ve oradaki tüm gelişmelerden onlar sorumluydu.

Ancak, gerek Ermeniler, gerekse Jön Türkler, İngilizlerin bir tür himayesi altında faaliyet gösterdiklerinden bu yöndeki girişimlerden kesin bir sonuç almak ihtimal dahilinde değildi. Nitekim, padişaha gelen bazı bilgiler bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Örneğin, Mart 1894 tarihinde İskenderiye'de çıkan bir gazetede, İngilizlerin Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti aleyhine bir takım oyunlara giriştiğine dair haber ve yorumlar vardı. Bu padişah tarafından "İngiltere Ermenileri Osmanlı aleyhine istiklâl vaadiyle kışkırtıyor" şeklinde algılandı. Hatta, İngiltere'nin Ege denizinde bazı sorunları bahane ederek burada büyük bir adayı işgal edebileceği şüphesi doğdu. Hatta orada kendine bir askeri üs tesis ederek Osmanlı Devleti'ni stratejik açıdan da kuşatma hesapları yaptığından kuşkulandı⁴⁵.

⁴⁴ Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bir Osmanlı Paşası Ve Dönemi*, İstanbul; Milliyet Yayınları, 1976, s. 252-253.

⁴⁵ Ege'de bir büyük adanın işgal edilmesinden kasıt Taşoz adası olabilir. Çünkü Taşoz adası 1813 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kendisi adına kurduğu vakfa II. Mahmut tarafından ihsan edilmişti. Bundan sonra ada fiilen Mısır'dan tayin edilen bir vakıf müdürü tarafından yönetildi. İngiltere'nin Mısır'ı 1882 yılında işgal etmesinden sonra, Taşoz'daki bu fiili durum Osmanlı devlet adamlarının kaygılarını artırdı. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Süleyman Kızıltoprak, "Transfer Of The Island Tashos From The Egyptian Waqf Administration To The Thessaloniki Vilayet (1902)", *The Second Aegean Islands Symposium, 2-3 July 2004, Gökçeada-Çanakkale*, İstanbul; Tüday Yayınları, 2004, s. 92-96.

SONUÇ

1890-1895 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırları içinde bir takım eylem ve isyan hareketlerini planlayan ve uygulayan Ermeni komite üyeleri ile onlara destek veren sempatizanlar büyük güçlerden destek alıyorlardı. Ancak, 1882 yılından itibaren Britanya İmparatorluğu'nun fiili işgali altında bulunan Mısır, Ermeni terör eylemcileri için farklı bir öneme sahipti. Bu ülke, Anadolu ve İstanbul'da yapılması tasarlanan terör, isyan, suikast, gösteri gibi eylemler için, söz konusu Ermeni cemiyetlerine coğrafi ve siyasi avantajlar sağlıyordu.

Mısır'da örgütlenen Hınçaklar, toplanma, eylem planı hazırlama, maddi yardım toplama, silah temin etme yanında, kitap, gazete, dergi, afiş vb. propaganda malzemeleri ile silah ve eylemci teröristleri gizlice Anadolu'ya sevketme gibi faaliyetlerini gerçekleştirmek için İskenderiye kentini bir üs olarak kullanmakta etkili olmuşlardır. Ayrıca, adigeçen eylemlere katılan ve takibata uğrayan yandaşlarının kaçmasına yardım etme planları için de buradan istifade etmişlerdir. Bu kenti seçmelerinin en önemli nedeni, İngilizlerin anlayışlı tavrı ile birlikte, buranın dış dünya ile deniz, kara ve demiryolu bağlantılarının olmasıdır.

Bu tür faaliyetler karşısında izlenen diplomatik tutum ise, oldukça yetersiz olarak nitelendirilebilir. İngiliz işgal yönetimi, Osmanlı Devleti tarafından dikkatli bir üslup benimsenerek zaman zaman uyarılmıştır. Bu bağlamda Bâbüâli, Mısır'da yüksek komiser olarak görev yapan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya bir takım talimatlar vererek Cromer nezdinde bir netice almaya gayret etmiştir. Bu muhataptan alınan olumsuz cevaplar üzerine, yürütülecek politika alternatifi teklifi yok gibidir. Uygulanan politikalarda bu durum göze çarpmaktadır. Zira bu konudaki uluslararası ortam, Bâbüâli'nin diplomatik alanı kullanmak dışında ileriye gitmesine şans tanımıyor gibiydi. Ancak, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın üstün gayretleri ve Zabtiye nezaretinin kararlı tutumu sayesinde, buradaki Ermeni komitecileri hakkında düzenli olarak istihbarat toplanmıştır. Bunun sonucunda alınan önlemlerle Ermeni komite üyelerinin Osmanlı sınırları içine sızmaları ile propaganda malzemeleri, para ve silah transferi yapmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Ek 1

A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 54.

*Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye**Terceme Odası*

Atina'da Mösyo Benyard nâmına fi 12 Eylül sene 94 tarihi ve Turyanes Papazyan imzâsı ile Kahire'den irsâl olunan Ermenice mektûbun tercemesidir.

Abrak evrâkından dokuz hisse ile mezâlîme karşı tertîb olunan risâle bedelâtını çend gün evvel irsâl eyledik ise de bu posta ile muntazır olduğumuz cevâbına henüz destres olamadık. *Hınçak* gazetesi dahi gelmedi. Sebebi nedir? *Kapar* nâm varakadan şimdilik altı hisse ve mezâlîme karşı tertîb olunan risâle ile *Mardan* nâm risâleden dahi beşer nüshanın namına olarak bâ-tahrîrât gönderilmesini recâ ederiz. Yekengan tarafından gönderilecek şeyleri bizzât postahânedan alurum. Tarhanyan hakkında taleb eylediğimiz ma'lûmâta destres olmuş iseniz keyfiyeti tarafıma iş'âr ediniz. Burada bizce bâdî-i memnûniyyet bir şey yoktur. Yagavyan, berâ-yı tebdîl âb u hevâ buradan müfârakat edeceği cihetle nezdinde bulunan evrâkı mukaddemâ Eriki nâm-ı müste'ârıyla fırkaya pek çok hizmeti sebki etmiş olan Haçik Ağa'ya teslim etmiştir. Fakat merkûm Haçik Ağa evvelce etdiği hizmetle bi'l-iktifâ şimdilik ihtiyâr-ı sükûtu muvâfık-ı akl ü hikmet görmüştür. Buradan müfârakat eden merkûm Yagavyan me'hûzât ve sarfiyyâtı şifâhen beyân etmiş ve bundan doksan iki gurusu açık kaldığı anlaşılmıştır. Selâmımızın icâb edenlere teblîği mütemennâdır.

Ek 2

A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 56.

Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne ile Yunanistan ve Romanya ve mahall-i sâirede mütemekkin Ermeni müfsid ve muharriklerinin merkezi Mısır-Kahire ve İskenderiye şehirleri olup bunlar husûl-i maksada vusûl için Farmason Cem'iyeti'ne duhûle teşebbüs eylemişler ise de cem'iyet-i mezkûre reisi tarafından teklîfleri redd olunmasına mebnî Sosyalistler'le akd-i ittifâk eyledikleri ve bunlardan Yani Nikolav nâm şahıs Kıbrıs ile İngiltere ve Mısır'daki erbâb-ı şerr u mazarratın Yunanistan'da neşr-i efkârı için Ermeniler'in acentalığını kabul ederek evrâk-ı muzırâ ânın nâmına gelmekte olduğu ve bu bâbda tahkîkât ve teccüsâta devâm edilmekte bulunduğu Atina

Sefâret-i Seniyyesi'nden bildirilerek Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne i'tâ-yı ma'lûmât edildiği beyân-ı âlisiyle ifâ-yı muktezâsı hakkında makâm-ı âlî-i Sadâret-penâhî'den nezâret-i celilelerine vârid olan 24 Temmuz sene 310 tarihli tezkire-i sâmiye komisyona tevdi' buyurulmağla mütâla'a olundu.

Ermeni erbâb-ı mefsetetin Yunanistan'da neşr u tervîc-i efkârına hizmet eden eşhâs hakkında Sefâret-i Seniyyece icrâsına ibtidâr olunan tahkîkât ve teccüsât şâyân-ı takdîrât olduğundan ve erbâb-ı mefâsidin Mısır gibi eczâ-yı Memâlik-i Şâhâne'den olan ve nezâket-i mevki'iyeye ve siyasiyyesi derkâr bulunan bir mahalde dahi icrâ-yı habâset etmeleri marzî-i âliye mugâyir bulunduğu gibi Hidiviyet-i Celîlece dahi karîn-i cevâz olamayacağından bu bâbda tahkîkât ve takayyüdât-ı kâfiye icrâsıyla erbâb-ı mefâsidin Mısır kıt'asında icrâ-yı hıyânete meydân bulamamaları esbâbının istikmâli zımında icâb edenlere evâmîr-i ekide i'tâsı için Hidiviyet-i müşârunileyhâya teblîğât-ı münâsibe icrâsı hâl ü maslahata muvâfık-ı mütâla'a olunursa da icrâ-yı icâbî menût-ı re'y-i âlidir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir.

Fî Gurre-i Rebiulâhir sene 312 ve fi 20 Eylül sene 310/ 2Ekim 1894

Umûr-ı Cezâiyye Müdürü
(Mühür)Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi a'zâsından
(Mühür)Zabtiye Mektubcusu
(Mühür)Hâriciye Nezâreti Müsteşâr Mu'âvini
(Mühür)Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi a'zâsından
(Mühür)Jandarma Dâiresi Reis Vekili
(Mühür)Dâhiliye Müsteşârı
(Mühür)**Ek 3**

A. MTZ (05), 3C/68, iç no. 45.

Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya

Ma'rûz-ı çâker-i kemînelerdir

Ermeni cem'iyet-i fesâdiyyesinin Mısır'da mahsûs olan menviyât-ı ahîre-i muzırâları hakkında fi 18 Şubat sene 308 tarihli telgrafnâme-i sâmi-i Sadâret-penâhîleriyle telakkî olunan irâde-i aliyye-i fehâmet-penâhîleri üzerine

başı örtülü tedkikât ve taharriyat-ı cedîdeye ibtidâr olunduğu sırada me'mûrîn-i Mısriyye'den şu sırada muhibb-i devlet addolunan bazı zevâtın dahi nazar-ı dikkat ve intibâhı o cihete da'vet olunarak polis idâresince ta'kîbâta ibtidâr olunmuş idi.

Ânın üzerine Mısır'daki sırrı polis idaresinin reîsi bulunan Avrupalı bir zâbitin mâ-fevkine verdiği ma'lûmâta Ermeniler'den ve Zabtiye Nezâret-i Aliyyesi'nin Dersââdetce taht-ı nazar-ı taharrisinde bulunan fesedededen ikisi Mısır'a cân atarak kemâl-i havf u helecân içinde burada gezinmekte olduklarından bunların derdest ve irsâlince ne yolda mu'âmele edilmek lâzım geleceğini İngiliz Konsolosu Lord Cromer'den sorduğundan bir şübhe-i mücerrede sebebiyle adam ahz u girifti İngiltere Devleti'nin Mısır'da ittihaz ettiği usûl-i islâhiyyeye mugâyir olduğundan o yolda bir mu'âmeleye ictisârden hazer ü mucânebet olunmasını tavsiye eylediğini netîce-i vukû'ât olarak söylemiş ve zâbita-i Mısriyye'den merkûmânın ahz u girift olunması hakkında bir emir sudûr etmediği halde işin bu şekle konulup Cromer'e haber verilmesi vazifeszizliğini ihtiyâr etdiğinden dolayı merkûm zâbit tekdîr ve tevbih olunmuş ve hattâ eczâ-yı mütemmîme-i Saltanat-ı Seniyye'den bulunan bir kıt'ada Saltanat-ı Seniyye aleyhinde teşebbüsât-ı fesâdiyyeye ictirâ eden erbâb-ı cinâyâtı ketm ü himâye gibi bir hadsizliği idâre-i Mısriyye'nin irtikâb edemeyeceği yolunda Hükûmet-i Mısriyye'nin hâl ü mevki'ine müte'allık bir hayli sözler de ilâve edilmiş ise de ilerüsüne gidilmek yine bir sızıldı ve sudâ' ikâ'ına sebebiyyet vereceğinden sükût edildiği haberi sûret-i mevsûka ve gayr-ı resmîyede âcizlerine îsâl edildi ve başka türlü vesâit-i mü'temene ile işin arkasının bırakılmaması recâsı dahi yine taraf-ı çâkerânemden tekrâr olundu. Evvel ve âhir arz olunduğu üzere bu cem'iyet-i fesâdiyye erbâbı sûret-i dâime ve hafîyede Mısır'da mevcûd olmak lâzım gelür ise de idâre-i memleketin şekli hâzır o bâbdaki vazife-i teyakkuzkârının mevki'-i fi'le vusûlüne haylûlet ederek işte böyle ağızdan ağıza elden ele emîn gayr-ı emîn vesâit-i mevcûde ile bir sağlam haber alarak iş görmekteki güçlüğü vücutuyla berâber yine tahkikât-ı lâzımeye imkânın müsâ'id olduğu mertebede devâm olunmakda bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 25 Şaban sene 310 / Fi 2 Mart sene 309/ 14 Mart 1893

Mısır Fevkalâde Komiseri

Gazi Ahmed Muhtar

Ek 4

A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 46.

Huzûr-ı me'âli-mevfûr-ı cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Kahire'deki Ermeni kilisesinde huzzâra hitâben oradaki Ermeniler'in avdetleri için hiçbir mâni' kalmadığına dâir icrâ olunan va'z üzerine erbâb-ı namusdan olanların avdet emelinde bulunduğu ve haşarât takımının bu va'z aleyhinde olduğu haber alındığına dâir Mısır Fevkalâde Komiserliği'nden alınan tahrîrâtın leffîyle hâme-zîb-i ta'zîm olan 4 Nisan sene 1314 tarih ve kırk dokuz numaralı tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı Sadâret-penâhîleri mütâla'a-ârâ-yı kemterânem oldu. Mısır'da bu va'z aleyhinde bulunan vesâir sûretle mefsedeti malum ve mahsûs olan Ermeniler'in avdetlerinde haklarında zâbitaca tahkikata medâr-ı sühûlet olmak üzere mümkün ise bunların isimlerini hâvî bir defterin irsâli hakkında komiserliğe emir i'tâsı vâbeste-i müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı Vekâlet-penâhîleri bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 29 Zilkade sene 315 ve fi 8 Nisan sene 314

Zabtiye Nâzırı

Ek 5

A. MTZ (05), 5-A/150, iç no. 51.

Huzûr-ı sâmi-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Kadınlar vâsıtasıyla muhâbere ve evrâk-ı muzırta te'âtisinde bulunan Ermeniler hakkında tahkikat-ı amîka icrâsıyla zâbitân-ı askerîye dâir izâhât-ı lâzıme i'tâsını âmir şeref-vârid olan fi 30 Temmuz sene 319 tarihli emirname-i sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhîleri mütâla'a-güzâr-ı çâkerî oldu. İskenderiye'de Ermeniler'e mahsûs ve münhasır gibi İstanbul ve Bursa ve Hacı Toto nâm otellerde sâkin esâfilden bir kısmı Dersââdet'le muhâbere ve evrâk-ı muzırta te'âtî etmekde oldukları ve bunlar miyânında Hınçak cem'iyet-i fesâdiyyesine mensûb eşirrâ bulunduğu ve bunlara bazı taraftan mu'âvenet-i nakdiyyede bulunulduğu cümle-i tahkikatdan olup ancak bu gibi hûnâtın dâimâ tebdîl-i nâm

ve şekil etmelerinden ve İskenderiye'nin serbest-i vâsi'ası icrâ-yı mefsedetlerine pek müsâ'id bulunmadığından nâşi elde bir güne kuvvet olmadıkca tahkikat-ı amika icrâsıyla mütecâsirlerinin bi't-teşhis zâhire ihrâcı kâbil olamayacağı ve olsa da cüz'î bir his vukû'unda derhâl firârları tabî'î olup bu bâbdaki tahkikat-ı vâkı'anın arz u iş'ârından maksad-ı çâkerî ba'demâ İskenderiye'ye âmed ü şüd edenler hakkında Dersâadetce takayyüdât-ı lâzime icrâsı beyânından ibâretidir. Yemen ve Cidde'ye azîmet ve oralardan mu'âvenet eden zâbitân-ı askeriyenin ahvâl-i nâ-becâlarına gelince şimdîye kadar bi'd-defa'ât emsâli mesbûk olduğu gibi geçende Yemen'den avdetle on beş yirmi güne kadar İskenderiye'de kalarak komiserhânece olunan tehdîd ve tazyik üzerine iki hafta mukaddem Dersâadet'e giden Kürd veya Şamiyyü'l-asl elli beş altmış sinninde sol elinin iki parmağı maktû' kolağası bir zâbitin bazı kesândan para talep etmek gibi harekât-ı nâ-becâsıyla sene-i hâliye Mayıs ibtidâsında Yemen'e azîmet etme üzere Hidiviye postasıyla İskenderiye'ye çıkan piyâde yüzbaşılardan Salih Zeki ve Topçu Yüzbaşısı İbrahim Efendi'lerin mest-i lâ-ya'kıl yâr u ağıyâra karşı cür'et-yâb oldukları rezâlet mücib-i veleh ü hayret ve bir takımının Süveyş'den beş paramız kalmadı, nân paraya muhtâcız gibi tefevvühât-ı nâ-lâyıkaya cür'etleri komiserhâneye alenen keşide eyledikleri müte'addid telgrafnâmelerle müsbettir. Gerçi bunlar miyânında cidden düçâr-ı zarûret ve müzâyaka olanlar mevcûd olup komiserhânece mu'âvenet-i lâzime icrâ olunmakta ise de bazılarının muhill-i şeref ü haysiyyet ef'âl ü harekâta cür'etleri mesmû' ve meşhûd olmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 2 Cemâziyelâhir sene 320 ve fi 12 Ağustos sene 319/ 15 ağustos 1903

Mısır Fevkalâde Komiserliği Kâtibi

Es-Seyyid Mustafa Nuri

[Arkada: Serian taraf-ı vâlâ-yı Seraskerî ve Zabtiye Nezâret-i Celilesi'ne tezâkir]

Eki

A.MTZ (05), 3068, iç no. 54.

ازدوم برسیر بنیاء رناشاع ابراهیم زکی و
امفا ای قاهره ده اسارا وناه ایسیو مکتوبک ترسیرید

آریه) اریاقتده طقوز وهدایه مغاله قداشتو ترتیبه اولشاه رساا مکتوبا جت کوماله ایسه
ایده ایسه بریوسه ای منتظ ارایین مواینه لکون دسترس اولسه لکون قزیه وکونک
سجه ندره قویا نام و ندره ستریک ان هضر و مغاله قداشتو ترتیبه اولشاه رساا ایام
ماداره نام ایلامه رضه بشتونک نام ماداره باقریات کورجیه رجا ندره ایلقاوه
طقتده کتره ججه شیره بلانک پوسته خذوه اولوم نهه نایا هقنده طلیا بدین
معه ماته دسترس اولسه ایسن کیفیه طفر شعا ایچیه براده بنجر باره مکتوبه برستورده
بیاوریا براده تیریه آب دهرا براده مغالته ایچیه ندره بیخ مالدنه مغاله ایچیه
نام متغایر قدره چیه قدره سبوتیه اولوه حاجیک افنا بیله نیشه فقط رقم ججه
افنا اولر ایچیک قدره بالانغا شیبیک افنا سکوتورون مغاله قدره کوریه براده
مغالته ایچیه مرقوم بیاوریه مغالزات رصه نیاق شفاهه بایلیشیه و برنزه طلف باجی
قورسه آیموقا لینه اکتوشه سارا ایچیا بایره تیغیه شناه

ABSTRACT**EFFORTS OF ARMENIAN ACTIVISTS TO GET LOGISTICAL SUPPORT OF EGYPT UNDER OCCUPATION OF BRITISH EMPIRE DURING 1890'S**

This paper mostly depends upon the Ottoman archival documents and deals with the activities of the Armenean militias in Egypt during 1890's.

Egypt was under occupation of British Empire after 1882. This stuation introduced some geographical and political advantages for the Armenians who were planning terrorist activities in Anatolia and Istanbul.

There existed a small but organized Armenian society in Egypt. Their population was about 30.000 and encourage to Armenian activists. Moreover, Armenians in Egypt had impressive professions such as banker, craftsman, tradesman, doctor, interpreter, clerk, engineer, architecture so that they had a good political and social level. The Armenian activists tried to get benefits from their economic and social status.

The events that developed during 1890's under study increased the ethnic conscious for the Armenians who lived in Egypt. Armenian activists established an organization in Alexandria and began to use this harbor city as a bridge for their activities to transfer money, arms and man power to the Ottoman Empire.